

Amikor egy nő sírva fakad

Avagy mi történt valójában Ottó és Melinda között?
Avagy Bánk bán „szerelme féltő nagy szíve”: „a képzelt
lehetőség általöltözése az igazra”

„De sírt, midőn valék vele —
sírt, Biberách!” (Ottó)

„Nevetni vagy pedig
könnyezni; az mindégy az asszonyoknál.” (Biberách)

„Nem esmered tehát az asszonyi
szív gyengeségeit? Sem a hanyatló
virtusnak e fogásait? — Hiszen
könnyezni kell, hogy áldozatja színlett
becsét nagyítsa...” (Gertrudis)

„...Sírsz?
Felelj; de szóval, és ne így! Hiszen
szép könnyeid elbúsíthatnák az ég
lakosságait, s az angyalok magok
szánnák kigördülését. Elveszek, s én
így férjfi nem vagyok.” (Bánk bán)

„Érzem — Egy királynak
kell látni minden könnyeket: magának
könnyezni nem szabad.” (Endre)

* * *

„Ó, hogy én csak sírhatok!” (Melinda)

Katona József „néha igen sokat bíz képzelünkre... — írja Gyulai Pál, a *Bánk bán* első komoly méltatója — A mozgásba hozott képzelem, akár az olvasóé, akár a nézőé, sokra képes ugyan, de csak a megadott irányban, s biztosan vezetve. Katona azonban nem mindig adja meg az irányt, s itt-ott nem is vezet biztosan.” — Az én „mozgásba hozott képzelmem” most leginkább arra a bizonytalan eseményre kíváncsi, azt a homályos pontot célozza, amelyről sem a dráma szövege, sem az általam ismert magyarázatok nem szolgálnak megnyugtató információval. Kutakodásom tárgya ugyanis: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?* A klasszikus irodalmi alkotásnak szegezett otromba kérdés, mely látszólag a művészi stilizáció és sejtetés finomságaira fittyet hányó, csakis az összevont drapériák mögött zajló eseményekre koncentráló, szenzációhajhász és nyálát csorgató hálátlan utód provokatív és tiszteletlen gesztusának tűnik, valójában a számtalan jelentésintenciót és -implikációt magában foglaló, gazdag szövetű tragédia egyik lehetséges értelmezésének alázatos, ám kérlelhetetlen szándékáról árulkodik. Miközben tehát hűségesen követem a Katona által „megadott irányokat”, nem engedek elhatározásomból egy jottányit sem, és minden erőmmel azon leszek, hogy végre tisztázzam magamban — remélvén, ebben figyelő társakra is találok — a számomra legégetőbb és legnyugtalanítóbb dilemmát, amely egyúttal a szomorú sorsú Bánk bán végzetének a csírája.

Hő vágyam és lelkes ajánlatom a következő: Öntsünk végre tiszta vizet a pohárba és beszéljünk nyíltan a gyalázatos eseményekről, mely minden igaz férfi legnemesebb indulatait korbácsolja életre, s melytől minden széplelkű hölgy szívét jeges borzadály káristolja, azaz engedjünk végre szabad teret izgatott, ámde rendszerezett találgatásainknak és „képzelveinknek” annak reményében, hogy talán választ kaphatunk a sötét rejtelmek legsötétebb szegletét célzó, kíméletlen kérdésre: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

Vizsgálódásomat pedig három pont köré szervezem: 1./ megkísérlem a tényeket maradéktalanul sorra venni; 2./ megpróbálom értelmezni Melinda szerepét az emberi viszonylatok kusza hálójában, illetőleg úgy tekintem őt, mint e viszonyháló boldogtalan derivátumát, könnyező áldozatát; 3./ majd a jobb sorsra érdemes, kiváló „férjfiú” és politikus, Bánk bán történetét/tragédiáját próbálom e szögből magyarázni.

1. A tények:

„Ottó s Melinda egyaránt örültek.” — ?

Az *áldozat*, Melinda zaklatott visszaemlékezéseiből és kifakadásai-
ból az alábbi információkat szűrhetjük ki: ama bizonyos estén a Bí-
beráchtól származó ajzószer hatására valamely „pokolbeli tűz ége
csontjaiban” (miközben a királyné, az altatópor készítőjének dicsé-
retére legyen mondva, hamarost nyugovóra tért). A gyöngé Melinda
tehát „kifutott a sárkány elébe”, minek eredménye lett: „lelke kirab-
lása”. A „megrontott, beteg lelkű” fiatalasszony, miközben váltig ál-
lítja, hogy „bűntelen”, Bánk indulatos kirohanására („Hazudsz!”) mé-
gis így válaszol: „Igen, miolta hitvesed / megszűnt Melinda lenni,
mindenik vétek lehetséges.” (Hogy a *Harmadik szakaszt* nyitó vád
(„Hazudsz!”) mire, a homályos történés mely mozzanatára utal, nem
tudhatjuk. Vonatkozhat akár a fizikai aktus megtörténtét tagadó Me-
linda érveire, de az is lehet, hogy Bánk csupán a tettét nyíltan meg-
valló nő bűnbánatának őszinteségét kérdőjelezi meg. A kérdésre pe-
dig, hogy mit jelenthet a „hitvesed megszűnt Melinda lenni” formula,
a későbbiekben próbállok megválaszolni.) No de miféle tényre, tör-
ténésre, az ajzott érzékek mely kombinációjára utalnak a könnyező
Melinda fájdalmas szólamai? Hiszen, annak ellenére, hogy „szegény
nem tudja mit beszélé” ama baljós estén, mégsem lehet számunkra
közömbös, hogy — a fiatalasszony zaklatott beszédén túl —: *Mi tör-
tént valójában Ottó és Melinda között?*

Az egyetlen *hiteles szemtanú*, Izidóra csupán egy soványka ada-
lékkal gazdagítja szegényes információkészletünket: „Rendetlenül
láttam kifutni onnét / mármint a szobából, ahol az alélt Melindával
tartózkodott — B. S. / a herceget.” No de *előtte* vagy *utána*? A fel-
horgadó testi indulat kényszeredett megzökkenésének árulkodó
nyomaival, vagy a durva erőszak utáni szedett-vedettség gyalázatos
köntösében? Minderre Katona természetesen nem ad választ.

Az események *fanyar kommentátora*, Gertrudis számára
egyértelmű, s így jelentéktelen a dolog, részletekbe nem is bocsát-
kozik, „életünknek azon szokott és kedves ízetlenkedési” között
könyveli el Ottó és Melinda történetét, „mely megnevetteő”.

Az agyafúrt és merész *gúnyolódó* (előtte: tanácsadó) Bíberách
élből nem hiszi, hogy a hitvány Ottó tervét siker koronázta volna:
„De nem hiszem biz én, a gyáva herceg / hogy boldogult...” Csúf
halála előtt így civódik leendő gyilkosával: „Édes hercegem, de hát

miért félsz? Tán vétetél ellene? Ottó: Te kérded azt, tanácsadó? Te? Biberách: És / volt annyi lelked azt követni, herceg? Ottó: Csúfolsz csavargó? Biberách (szepegve): Megesett a dolog? Ottó (elfogódva szegezi a földre a szemét) Biberách: Hallgatsz? — No — élj szerencsésen.” — Persze egy csekély plebejusi gőg is mondatja mindezt az éles eszű, feltehetőleg sokat tapasztalt, ámde sovány bukszájú lovaggal. A „lézengő ritter” által zavarba hozott Ottó beszédes hallgatása ezért sem lehet döntő bizonyíték — Biberách talán csupán a nyelvét élesíti a mihaszna meráni hercegen.

Noha a *tettes*, Ottó jellembeli és mentalitásbeli kvalitása, kisszerűsége mégis inkább Biberách gyanúját erősíti. Arany János szerint Ottó („a leghitványabb jellem”) „minden bűne a lelki és testi erő hiányából ered”. — Kérdés, mire volt képes a lelkileg és testileg egyaránt erőtlen Ottó a gyöngé és kiszolgáltatott Melindával.

A *sértett* Bánk bán, kinek „dörömbözött szerelme féltő nagy szíve”, úgy vallja, Ottó „jőnevét ölé meg nemzetének” (a nemzet szó itt egyaránt jelölheti a hazát és a nemzetséget/családot is). Melinda ártatlanságában mindenesetre nem hisz („Hazudsz!”): „Mégsem hiszek. — / Ottó s Melinda egyaránt örültek!” Nem csak hogy meg van győződve neje megbecstelenítéséről, de mindennek élvezetével is vádolja őt. Mi, kései utódok, azonban nem lehetünk ilyen elvakultak és kegyetlenek. Számunkra a kérdés inkább így szól: *Erőszak* történt-e (Ottó részéről) vagy *megcsalás* is (Melinda részéről)? Illetve, ha csak erőszak volt, sikerült-e? Azaz: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

Gyulai Pál és Arany János *háttérinformációkkal* szolgálnak, amelyek még mindig a tények, és nem a találgatások körébe tartoznak. Gyulai számításai szerint „Bánk mintegy negyvenkét éves (...) Melinda mintegy huszonkettő-huszonhárom éves lehetett. E különbség nem zavarta ugyan boldogságukat, boldogan éltek, de természetesen, hogy óvatossá tette a férjet, s ennyiben a *gyanú alapja* már jó előre le van téve” (kiemelés tőlem — B. S.). Arany is megemlékezik a nagy különbségről: „Melindát húsz-huszonegy évesnek gondolhatni s eszerint igen ifjan, tizenöt-tizenhat éves korában lett Bánk neje. Ily különbség mellett, ily zsenge ifjúságban aligha szerelem vitte Melindát Bánk karjai közé. A hála volt az, jóltevőjének fia iránt, s nagyabecsülés, mellyel Bánk heves, férfiass tulajdonságainak adózott (...) Adjuk ehhez a heves déli vért, a spanyol származást s indokolva látjuk, miért nem hajlandó Bánk ifjú

nejét az udvarhoz vinni, miért tartja azt falusi magányában. A *féltés* csírája oly természetesen fakad fel a körülményekből, mint szunnyadó magból a növény.” Sőt, Arany hasonlatát Melindára irányozva, tegyük hozzá: minél tovább szunnyad falusi magányában a „mag”, később annál nagyobb lendülettel szökken szárba a nyüzsgő udvarban a káprázatos „növény”. S ez meglehetősen nyugtalanító következtetés, nemde?

(*Exkurzus a zaklatásról*)

„A férfi ereje kemény mag, a nő lénye csupa vonatkozás.”

(Weöres Sándor)

„Ó, semmi sincsen oly gyalázatos,
mint visszaélni az asszonyi gyengeséggel!

Az Alkotónak szentségébe be-
törés ez — és kigúnyolása, hogy
a legcsekélyebb férgecskének is
teremte oltalom-fegyvert, csupán
az asszony-állatról felejtkezett el.”

(Bánk bán)

Szokás mondani, hogy egy *bizonyos* pontos túl minden nő enged a kéjvágyó férfi zaklatásának. E pont elérésének eszköze lehet a nyers erő(szak), mely az érzékek bódító sodrását hívja segítségül, vagy éppen a szép szavak és ígérek elősorolása (például: „Elveszlek feleségül, ez az egy biztos!”, „Tejbe-vajba fűrösztetek, meglásd!”, „A tenyeremen hordozlak, ragyogó királynőm!”, stb.). De Ottó és Melinda esetében inkább csak testi erőszakról, még hozzá a zsbibasztószer biológiai következményeit kihasználó testi erőszakról beszélhetünk. És ha jogi kérdésként tárgyalnánk tovább a problémát, miszerint az így kicsikart kéj erőszaknak minősül-e, leginkább ekképp érvelhetnénk: Az egyoldalú vágy és erőszak, valamint a közös megegyezés alapján szerveződő együttlét között ott húzódik az éles határvonal, ahol az ostromlott nő nemet (vagy igent) mond. Igen ám, de ahogyan a nő adott esetben a nemet mondja (hangszíne, lélegzetvételének ritmusa, stb.) már nem feltétlenül felel meg a tagadó/elutasító szócska elsődleges jelentésének. A jelölő hangkapcsolat érzékisége (hosszan elnyújtott, remegő, már-már ziháló „neeee-e-e...-e...-e...”) elszakad a jelölttől, legyűri annak monolit

fogalmiságát. Mintegy, homlokegyenest ellentmondva neki, aláássa a szótári jelentést és valamely áthévített kontextusba kerül. Azaz ekkor már az erőszakot alkalmazó férfi és az erőszaknak engedelmesskedő nő a szikár jogi kategóriákkal leírható és bírálható egyedi eseteiken túli tartományba lépnek, ahol csupán a felhevült érzelkek diktálnak — mindenféle erkölcsi-jogi megszorítások híján. Eszerint megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a férfierő már *eleve* erőszak, a konkrét, egyedi események pedig csupán fokozati eltérések (egy ilyesféle skála mentén: pimasz és frivol célozgatások, melyeknek jutalma: kacérkodó kuncogás — merész ajánlatok és mozdulatok, eredményképp: ingerkedő pofonok — remegő tagok, gyomorgörcs, szapora lélegzetvétel, de az erkölcsi szilárdság látszata — egyre bátrabb gesztusok az egyik oldalon, egyre erőlenebb ellenvetések a másikon — megállíthatatlan előrenyomulás, illetve reszkető, könnyező önátadás — bűnös, ámde részegítő együttlét). Ami pedig nem erőszak, az már nem férfierő, sokkal inkább: unalom, a kulturális-jogi szabályok és konvenciók előidézte ernyedtség. De valóban ilyen egyszerű lenne a képlet? Hol van hát az úgynevezett szelíd férfierő helye e szisztémában, azé a megnyugtató erőé, amely biztos támaszt nyújthatna és hosszútávú, magasztos célokat állíthatna az elesett, érzékenysége/érzékisége révén kiszolgáltatott nőnek? Vagy talán egy kényes egyensúlyi állapot lenne a megoldás? A szigorú formákba kényszerített, de nem elsekélyesedő érzéki vonzalom helyel-közzel, kis odafigyeléssel kivitelezhető, ébren tartása? Hisztán minden nő titkon erre vár: a szabályokon és konvenciókon túli tiszta erőszakra, azaz a nyers férfierő némileg spiritualizált változatára. S ha ezt párjától/férfjétől nem kapja meg, hát máshol keresi.

No de hogyan áll mindezzel Melinda? Férje, Bánk bán, az úgynevezett szelíd (nyers, de spiritualizált, „megszentelt”) erő gyakorlója látszólag markáns, karakán „férjfi”, teljes fényében ragyog, midőn a békétleneket bölcsen megzabolázza. Csakhogy feleségét meglehetősen elhanyagolja, a fiatalasszony parlagon hever vidéken. S amikor a nyüzsgő udvarba kerül, szerepe kettős: továbbra is tiszteli férjét (hiszen „az” soha nem térdepelt előtte, nem úgy, mint a satnya herceg), de ugyanakkor naivitása, „együgyűsége”, nem utolsó sorban tüzes spanyol vére és hosszú falusi magánya mégis nyitottá/kiszolgáltatottá teszi más férfiak felé. De hogy ezt az édes lehetőséget épp Ottó, a nyikhaj meráni, a gúnyolódások állandó céltáblája használná ki, akit csak az egy szem „kongó fejű” Izidóra

zárt szerelmes és butácska szívébe? Hm. Melinda és Ottó közeledésének mindössze két oka lehet: Melinda Ottó iránti *szánalma* és a *bájtal* hatása. („Ő — Melinda szánakoz / rajtam, midőn komor tekintetem / tartom szegezve rajta...” — így a bizakodó Ottó; „...a résztvevésig úgysis megpuhult / Melinda tán öleléssel is köszön el nem rablott bizodalmaért... Ott én leszek majd a pohárom.” — így az ármányos Bíberách.) Fogós kérdés, vajon a szánalom átfordítható-e testi vonzalommá, kéjjé, kis túlzással: az anyagi gondoskodás és megértés szeretői odaadássá. S ha igen, tudja-e majd kezelni a kéjszibbasztotta női testet a mihaszna Ottó? Magyarán: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

2. Mit jelent Melinda (neve, személye, szerepe, stb.-je)?

„Melinda és mindég Melinda!” (Bánk bán)

A kitérő után bárkiben felmerülhet a kérdés: Minek a *tárgya* volta-képpen a nőiségében kiszolgáltatott Melinda? Egyszerű a válasz *Ottó* esetében, nála ugyanis Bánk felesége a pusztá kéjvágy tárgya. Bármennyire is hangoztatja a „megunt fagyos személy üres szívének”, tudniillik Bíberáchnak, hogy ő bizony már tudja, mit jelent „forrón érezni”, fogadkozásai és szövirágai mögött csupán ugyanaz a leki-csinylő-uralmi-monolit vélekedés húzódik a női nemről, mint Bíberách alábbi szavaiban — csak éppen a pragmatikus cinizmust nélkülöző póre érzékiség formájában —: „A férj se várjon / az asszonyok szívétől sóha / többet, csak amit egy becsületes / kalmártól: ez bármilyen szentül is fel / -fogadja a kiválasztott jószágnak / a félretételét — mégis hazud — / egész örömmel adja által a leg- / elsőnek, aki érték többet ad.” — Lényegében *Gertrudisnak* is ez a véleménye az ifjú feleségről. A bojóthi *Mikihál* szemében Melinda az állandó aggodás tárgya, s ilyenkor rendszerint „fehér hajával törli könnyeit”, noha segíteni nem tud rajta. Érző, de gyenge. S ez bizony a tizenharmadik századi magyar királyi udvarban kevés. *Bánk* számára viszont Melinda elsősorban a heves féltékenység, Arany szavával: a „szerelem-féltés”, tárgya. S ez az érzet megérdemli a bővebb kifejtést.

Bánk bán, a féltékeny férj reprezentatív szereplője egy letűnt világnak, amelyről Vörösmarty így beszél: „...noha hanyatlásnak indult, s a hajdani erőből vadságra fajult, mégis sok jelével bír a férfi-

asságnak s lovagi szellemnek.” Toldy Ferenc „az örökké habozó Bánkot, ki még feleségének sem hiszen” „politikai Hamletnek” nevezi. Vörösmarty és Toldy a nagyúr alakját egyaránt bírálják, még-hozzá magvas dramaturgiai-esztétikai megfontolások alapján. Vörösmarty szerint például Bánknak a legelsőül adandó alkalommal le kellett volna rohannia a csábító Ottót, amit pedig nem tett meg. Gyulai viszont úgy véli, Bánk habozását külső és belső okok (a belső jogos borzadály, valamint a külső fény és zene-bona együttese) igazolják, márpedig „ő szenvedélyek egész szövetéből van összeállítva”. Egyébként is: „E drámában is, mint az életben, a szereplő személyek csak lassankint bontják le a fátyolt lelkükről, s nem hordozzák minden csekély alkalommal nyelvükön a szívöket.” — Ez pedig már a „pszichológ” Péterfy Jenő megjegyzése. De hogyan vélekednek vajon Bánk tetteinek bírálói és magyarázói az ostromlott Melindáról?

Toldy „a gyanússágig szenvedőleges Melindáról” beszél, „ki mégis egyetlen odavetett szótól rögtön megőrül”. A lélektani-dramaturgiai hiteltelenség vádját Gyurmán Adolf vaskos morális szempontokkal ötvözi: „benne sem elég méltóság (...) sem elég erő (...) annyit mindenesetre meg kell jegyeznem, hogy Ottó kedves faggatásai sokkal inkább látszanak őt megilletni, mint Bánk nevéhez illik”. (De a kérdést, hogy mi illik Melinda férjéhez, a jó érzésű Gyurmán nem teszi fel.) Gyulai szerint „Toldy és Gyurmán azt támadják meg tulajdonképp, amit dicsémiök kellene”, tudniillik az „ártatlan és tapasztalatlan nő” hű ábrázolatját. Katona ugyanis „sem a bűnt nem festi erő, sem az erényt gyengeség nélkül”: Melinda „egész naív öntudatlansággal csaknem légyottra jó (...) ártatlan jó szíve még ekkor is szájalomra lágyul, s kezét a szenvedést mímelő Ottóéban feledi. Ez önfeladást nemcsak a szájalom indokolja, hanem azon körülmény is, hogy Ottó Bánkot boldog embernek nevezi, mi jólesik Melindának.” Sőt: „...e visszautasításban mennyi vonzalom nyilatkozik Bánk iránt, mennyi tapasztalatlanság a világ dolgaiban, mennyi indok Ottóra nézve, hogy ne hagyjon fel terveivel.” — Gyulai tehát Gyurmán moralista vádaskodásával szemben a mű esztétikai-dramaturgiai erényeire hivatkozik, s így lesz elnéző, már-már a rajongásig megbocsátó, Melindával. Gyurmán *etikai* és Gyulai *esztétikai* szempontjai a nő lényének kétosztatúságára utalnak, miszerint in vulgo, a nő egyszerre „szent” és „kurva”, vagy éppen egybeolvasva: „szentkurva”. Két Melinda létezik tehát, ám a kettő mé-

gis — *egy*. Noha lényének / dramaturgiájának / pszichológiájának ez a két komponense nem magyarázható és nem vezethető le maradéktalanul egymásból, miként nem is vetíthető könnyelműen egymásba, mégis egész, *egy történetet* formáznak. S ebben a történetben bizony, újra és újra fel kell tennünk a kérdést: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

Bánk úgynevezett „kettős célját” Arany így látja: „Mert míg az egyik, a pártütést elnyomni, határozott, világos; a másik, becsületes megtorlása, bizonytalan, homályos, határozatlan.” — S ez utóbbi „bizonytalan, homályos, határozatlan” valami a (Gyulai szavaival) „*gyanú alapja*”, az állandó felforgató együttható, a kiküszöbölhetetlen bizonytalansági tényező, melynek hatásáról Biberách ekképp vélekedik: „Egy sincsen a sok emberi indulat / közt, melynek oly kevésbé kerüljön a / képzelt lehetőség általöltözése / az igazra, mint a szerelemfáltésnek.” A „*képzelt lehetőség általöltözése az igazra*”, Arisztotelész terminológiájával: a lehetséges valószínűsége, megtörténhetősége, egyaránt jellemző mind az irodalmi fikcióra, mind a hétköznapi képzelet mechanizmusára, illetőleg az irodalmi fikcióban megjelenített szereplők fantáziálására, jelen esetben a féltékeny bán sötét vízióira, a „gyanú alapjának” bőszt kiszínezésére és felékesítésére. Bármennyire fájó és bénító Bánk egyik céljának tartalma, számára az igazi feladat a két esemény sor párhuzamos kezelése lenne: a *valóságos* pártütés elhárítása, valamint a kusza érzelmek és érzékek *lehetséges* történetének kordában tartása. A feladat elől azonban a nagyúr sajátosan kitér, illetve a két történet párhuzamos alakítása helyett egymásba csúsztatja őket, „a maga becsületével a nemzetet azonosítja” (Gyulai). (Lásd például az állandóan hangoztatott „nemzetem” szó jelentésében megbúvó kettősséget — családot és hazát is jelenthet —, valamint e kettősségben rejlő lehetőséget az azonosításra, a differenciák nagyvonalú elsimítására.) Noha Bánk látszólag választ a „szabadság” és a „szerelem” között az előbbi javára (lásd az első szakasz híres zárómonológját, valamint ezt követő döntését: estéjét a pártütőknek szenteli), valójában összemossa a kettőt. Persze, úgy tűnik, nincs is miért féltenie a hűségnek bizonyuló Melindát, és az ajzóporról sincs tudomása. No de a „szerelemfáltés”! Hát az bizony sajnos kiírthatatlan a „férjfiú” szívből. S Bánk mégis a „hazát” választja. Csak hogy az események előrehaladtával, szerelemfáltó indulata növekedvén, egyre inkább azonosíthassa a kettőt: *Melindát és a Hazát*.

„Melinda és mindég Melinda! — szent / név! Égi s földi minde-
nem javát / szorosan egybefoglaló erős / lánc...” — sóhajt fel
Bánk Tiborc első panaszolkodása alatt, majd valamivel később más
hangfekvésben: „Hát a világnak egyik pólusától a / más pólusig
szerelmeimben, én / miért öleltem mindent egybe? Miért / mindent?
Miért tebenned, ó Melinda!” — De miről árulkodhat a bán feltétlen
ragaszkodása a „szent névhez”, amely pedig már nem jelentheti
számára ugyanazt, mint eleddig? Talán a kétségbeesett nagyúr
a „Melinda” nevet olyan jelként, netán szimbólumként kezeli,
amelynek immár vajmi csekély köze lehet az élő személyhez, vala-
mint a hozzá fűződő nehézségek és komplikációk természetéhez?
Bánk számára ez a név olyan segítség-tudatot, mozdíthatatlannak hitt
abszolútumot jelöl, amely nem számol a tények, helyzetek és érzel-
mek esetlegességével. S ha látszólag valóra válik a „szent névvel”
elfedett „képzelt lehetőség”, hát a „gyanú alapja” azonnal lángra kap,
s az ez idáig szilárdnak tűnő egység- és biztonságtudat tragikus-pa-
tetikus érzelemfolyammá duzzad, sőt erős felindulásból elkövetett
emberöléssé fajul. Keserű Bánknak a pirula, ódzkodik is ellene:
„Pih! Minden eszerént tehát hamis, / s megcsal — keresse bár az
ember, a- / hol akarja — legtisztábbnak mutassa / magát; de egy-
ben mégis mocskos az.” — A dühöngő-tépelődő bán fantáziájának
képei és eszméi a kései Vörösmartyt előlegzik. Kényszerű eszmél-
kedése ugyan tragikus formát ölt, de még nem vezethet Bíberách
cinikusan rezignált világtátásához. Bánk ennél jóval egysze-
rűbb/egyneműbb jellem, akinek minden szabályellenesség, így
a nő is, zavaró jelenség — ahogyan azt Tiborc látja: „...ha tán asz-
zonyt nem esmért volna, úgy / ő angyal is lett volna...”

Bánk részben a feudális-uralkodó-monolit szemlélet, részben
a hazafiúi-romantikus-dagályos lángolás megtestesítője (történeti-
ség és stílus így olvad össze Katona történelmi drámájában, s így vál-
hat számunkra jelentéssé, interpretálhatóvá a több mint másfél
évszázaddal korábban keletkezett irodalmi szöveg). Úgy tűnik,
a nagyúr nem is Melindát, az élő/érző személyt, az érzékeny lelket
tekinti, inkább a „szent név” feltéve őrzött (?) becsületéhez ragaszko-
dik körömszakadtáig. Melinda neve a hol vitézien birtokolt, hol
görcsösen uralni vágyott világrend szimbóluma; olykor lehivatko-
zás vagy absztrakció, olykor egyszerűen a dühöngés jele. S ezen
a ponton a két tényező (a Haza és Melinda) — noha a feladat ket-
tős, sőt kettőzött figyelmet és körültekintést igényelne — a történé-

sek gyorsultával óhatatlanul összefonódik. (De milyen rosszul esne az ilyesféle azonosítás egy büszke nőnek, nőiségében sértené; vagy a „hazának”, magasztosságát bánatná!) S így Melinda, az érző lény először a féltékenység tárgya, majd a dühöngés oka, legvégül, az általános világrend maradandó sérülése után, a becsület és a Haza szimbóluma, pusztá absztrakció, sőt jelszó (mondjuk a pártütők jelszava) lesz. Nincs is hát más dolga, minthogy elhagyja a királyi udvart, s eltűnjék magából a történetből is. A darab végén csak mint holttetem térhet vissza. Az élettelen test mégis valóságosabb és érettebb érzelmeket csikar ki Bánkból, mint az egykori élő/éző feleség. Kései megbánás és eszmélkedés: ez Bánk valódi tragédiája, nem pedig a bemocskolt „szent név” és az elveszített „becsület”.

Katona a drámájában egy olyan világ/értékrend időleges, ám az érintett szereplőkre nézvést mégis maradandó megroppanását írja le, amelyben a *sírás* (: a nők kiváltsága) a kormányozó férfiak számára kerülendő gyengeség, értelmetlen passzió, s a sírót megérteni, vele együttérezni, netán megvigasztalni: az elképzelhető legnehezebb feladat, szinte lehetetlenség. Bánk ahelyett, hogy a síró Melindát élő/éző személyként kezelné, inkább „férjfiúi”-hazafiúi szerepéhez ragaszkodik („...Elveszek, s én / így férjfi nem vagyok.”) — ami persze olykor pompázatos méreteket ölt, például a békétlenek lecsendesítésekor (Gyulai szerint „e jelenet a legszebb képben tünteti föl Bánkot”). Ám a könnyező nővel mégsem boldogul, a figyelés és megértés, igaz: feneketlen, mélye előtt megtorpan és a (hazafiúi) féltékenység egynemű köntösét ölti magára. Melinda, s később Bánk, végzetének oka a differenciált látást elősegíteni képtelen uralmi-monolit világrendben keresendő, amely nem számol az alapjait fenyegető „képzelt lehetőség” állandó jelenlétével, a *szörnyűséges fikció* mindent felforgató természetével, valamint képtelen megbirkózni bizonyos konkrét nehézségekkel, például a női lélek időt és figyelmet igénylő komplikációival, a realitás csalóka, esztétikai és feminim komponenseivel. Mindezek szerint a „szelme féltő” nagyúr eltaszítja magától a könnyező Melindát, és eltökélt lendülettel rohan egyértelműsített végzetébe.

Ottó, aki a síró gyengeségét alattomosan kihasználja, Bánk, aki a sírót durván elutasítja, Bíberách és Gertrudis, akik a síróról egyaránt cinikusan nyilatkoznak, egyszóval *a sírást ellenző világrend*, ahol, még a párja halálhírét meghalló király sem, csak a vének, így például Mikhál, sírhatnak — tehát mindezek és mindez együtt hatá-

rozzák meg, alakítják és kergetik végül vesztébe a kérdéses *tárgyat: a síró Melindát*. Nem felderíteni akarják az érző lélek rejtelmét, a kor erkölcsi normái szerint megítélhetetlen „női princípiumot”, annak összes zavaró komplikációival együtt, hanem egyértelműen eldönteni, vajon „együtt örült-e Ottó s Melinda”? Más szóval megválaszolni a kérdést: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

3. „Menj, menj, hová a történet viszen!”

Két eseménysor egyidejű alakulását követhetjük figyelemmel tehát: a kék, a csábítás, az intrika, az ajzószer és a „pokolbéli tűz” történetét, ahol a legfőbb kérdés, vajon „a gyáva herceg hogy boldogult”; valamint az eszmék és a nagy szavak történetét, ahol Melinda neve is jelzővé lesz, és amelynek végén Endre, a király ekképp sóhajt fel (meggyőződven neje ártatlanságáról): „Nem-nem áldozott / le szennyel a nap szent hazám felett. / Ártatlan ő! Király, férj és atya!” — „*Király, férj és atya!*” — Az isteni kegyelem és világrend újra beköltözött az emberek közé, Endre udvarába, Magyarországra (néhány évtizeddel a mindent elpusztító tatárjárás előtt — tehetné hozzá a kaján történész). De nem Bánk bán feldúlt lelkébe. Számára az adott feladat megoldhatatlannak bizonyult: úgy része lenni az egyik történetnek, hogy közben a másikban is ott legyen és az események alakulása közben megóvja nemzete és családja „becsületét”.

„De, Istenemre, lehetetlen mégis ez — nem! Nem lehet! Tanácsot álmod e / szív, s a kimérhetetlen irgalom / által susogja azt a jó reménység / lelkembe: nem lehet.” (mármint nem lehet igaz, ami Melindával történt) — reménykedik Bánk. Pedig bizony lehet, s ezt a békát sajnos le kell nyelnie, meg kell értenie, meg kell tanulnia, hogyan beszéljen róla és hogyan éljen tovább vele (Melinda bűnösségének tudatával vagy éppen a bűnösnek hitt Melindával, azaz fénytűnt „becsületével” és rongyolt hitével). Más szóval ki kellene békülnie Melinda lényének *lehetséges* kettősségével: veszélyeztetett ártatlanságával és potenciális bűnösségével. S a kettő egymástól függetlenül nem értelmezhető, csakis együtt jelenthetik — magát a nőt: Bánk bán szépreményű sorsának legsúlyosabb koloncát, az állandó bizonytalanságot.

Bánk féltékenykedése, „szerelemfélése” közepette nem a kicsiny de fontos részletekre, mondjuk Melinda sírására, hanem inkább a hangzatos „hívószavakra” figyel. „Ha! — Ó!” — kapja fel fe-

jét lázas gondolatai árjából, mikor Tiborc-tól a gyűlölt „meráni” szót hallja. (Tiborc panaszának itt rejlik a dramaturgiai funkciója, míg a Weit Weber szövegéből fordított hosszú részlet — a középiskolai memoriter — inkább a mű szociológiai hinterlandját árnyalja.) S mindezen események közepette — Melinda *lehetséges* tettének, és e lehetőségben rejlő dilemmáknak az átgondolása helyett — Bánk figyelmét és energiáját, a „hívószavak” hatására, egyre inkább az elvont eszmékre, azaz az elvont eszmék (például a „hazaféltés”) köntösébe bújtatott féltékeny indulataira pazarolja. „Uram, terem-tőm, / még a nagyúrnak is van?” (tudniillik panasza) — Tiborc elképedése innen, a konkrét tényekből fakadó, ámde azoktól elkülön-böződő indulatok absztrakciója felől nézve roppant tanulságos. Az öreg panaszolkodó paraszt számára ugyanis nem léteznek a tapasztalható valóságon túli eszmék. Világa egyértelmű — és sivár. („...szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az / utcán előnkbe bukkanik, mivelhogy / a tartozás mindjárt eszünkbe jut.”) Szó és valóság, eszme és realitás időnkénti differenciája számára érthetetlen, sőt felháborító: „Tűrj békességgel, ezt papolta az / apáturunk is sokszor: boldogok / a békességesek, mert isten fiainak / hívatnak — úgy, de tömve volt magának / a gyomra. Istenem! Mi haszna? Ha / szorongat a szegénység, a pokolt / nem féljük — a mennyország sem jön oly / szép színben a szemünk elébe.” — S ha mi is a tények szigorú világából, a logikus és tiszta viszonylatok faktikus horizont-jából tekintjük Bánk mérhetetlenné duzzadó elkeseredésének voltaképpen okát, a kérdés ugyanaz marad: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

Bíberách idézett eszme-futtatása a „képzelt lehetőség általöltözéséről” mégis azt sugallja, hogy tulajdonképpen nem is a megtörtént esemény a döntő. Hiszen a „képzelt lehetőség” és a valóság közötti határ meglehetősen illékony, olykor szinte észrevehetetlen, az emberi érzék és belátás számára maradéktalanul fel nem fogható, s így könnyedén relativizálható, elferdíthető és félremagyarázható — vagy a képzelet vagy a realitás irányába. Ottó és Melinda ködlepte afférja ezért *elhelyezhetetlen* — *lehetségessége* egyaránt konkretizálható úgy is, ahogyan az indulatos bán teszi („Hazudsz, Ottó s Melinda egyaránt örültek!”), de úgy is, ahogyan mondjuk Bíberách vélelmezi („De nem hiszem biz én, a gyáva herceg / hogy boldogult...”). Jellemző, hogy a történés értékelésében a szenvedő alany, Melinda a legbizonytalanabb („Ó, hogy én csak sírhatok!”). Érti

ugyanis, hogy nem a megragadható, durván egyértelműsíthető tényeken van a hangsúly, hanem mindennek a *lehetőségén*, valamint házastársi hűsége és ártatlansága esetlegességén, a szentnek és sértetetlennek hitt világrend csalóka természetén, saját nőiségének iszonyú egész formáló osztotságán: *egyidejű*(en lehetséges) tisztaságán és bűnösségén. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy a nagy szavak, valamint a lehetséges tettek (az eszmék, valamint az érzelmek és érzékek) története, noha egymástól függetlenül, ám mégis egymás rovására alakulnak, a könnyező Melinda értése vízvázasztó lehet: hihetjük szende, szűzies és „együgyű” teremtésnek, s így előbb-utóbb, kijózanító tapasztalatokkal gazdagodván, az önmagát nyugtató vagy lelkesítő absztrakt idealizmus zsákutcájába, Bánk kudarcának melegágyába tévedünk; vagy épp érzékenysége/érzéki sége révén megnyit*ható*, bonyolult személyiségként/lényként tiszteljük, aki bűnbe csábít*ható*, de meg is tart*ható*, meg is ment*hető* (lásd a korábbi spekulációmát az úgynevezett nyers erő és szelíd erő — a nyers férfierő spiritualizált változata — különbözőségéről). Míg az első értésmód szerint kulcsfontosságú kérdés, addig a második értelmezés előfeltevései szempontjából tulajdonképpen mindegy is, hogy: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?* Hiszen evilági esendőségünk, azaz ékes erényeink és büszke hiteink esetlegességének tudatában, a „*képzelt lehetőség*” — bármennyire szörnyű és kiábrándító legyen is — bármikor valósággá válhat.

Ottó és Melinda történetének „*képzelt lehetősége*” nem egyértelműsíthető, noha a bánra gyakorolt hatása igencsak egyértelmű, úgy dolgozik rajta és benne, mintha valódi alappal rendelkezne. A bizonytalan gyanú így megmásíthatatlan tettekhez vezet. A következmények felől nézve voltaképpen mindegy is, mi történt Ottó és Melinda között. De még a következményektől eltekintve is. Ha megtörtént, ha nem, azért továbbra is *lehetséges* marad — csakhogy (újra) megtörténhessen. E lehetőség ki nem küszöbölhető, fájó, szinte elviselhetetlen együttthatóként szegődik a dráma szereplőjéhez, elsősorban Bánkhoz. A nagyúr végzete épp e belátás, nem *el-fogadásában*, hanem *tragikus elutasításában* rejlik: a Melindához fűződő egynemű érzések kozmikussá nagyításában, önnön megroppant hitének és „becsületének” ragaszkodó elsiratásában. „Melinda, serkenj fel; hisz esméred / te Bánkodat — nem ezt akartam én — / nem ezt! — Siket fül — szem homályosul, / szakadj ki, szív — (...) Nincs a teremtésben vesztes, csak én!” (Lám, a büszke na-

gyúr, aki korábban inkább dühöngött, mintsem a könnyező Melindát vigasztalta volna, most, szemmel láthatóan, mégiscsak siránkozik.) Mi, kései olvasók, talán kissé megmosolyogjuk Bánk keserű pátoszát, mondván: „Bizony, bizony, ez is benne volt a pakliban, amikor elvetted a tőled jóval fiatalabb, tüzes spanyol lányt. Lásd be!” — De ne mérjük könnyelműen a tragikus vétségekben és fordulatokban szűkölködő hétköznapiaink kesernyés belátásait Bánk tragikus világképehez. Ugyanakkor arról se mondjunk le, hogy e tragikus világképen túli tapasztalatainkat mozgósítsuk a dráma egyik részletproblémájának árnyaltabb megértéséhez, nevezetesen ama kérdés megválaszolásához: *Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*

Találgathatunk és spekulálhatunk ugyan az elkerülhetetlen végzet elkerülésének esélyeiről: Talán épp Bánk bán mindennek az oka, hiszen belépett az egyik történetbe (a pártütőkébe), ahelyett, hogy megakadályozta volna a másikat (a könnyező Melindáét). Igaz, államfői tisztje okán be kellett avatkoznia Petúrék cselszövésebe, ráadásul a házastársi tűzhely körül ólálkodó veszély sem tűnt oly közelinek. Elvégre nem szakadhat kétfelé! (Vagy-vagy; ámde: ha így, ha úgy, végül úgyis egyképp mindegy.) Okosan mérlegelt, hiszen a jelen pillanatban nagyobbnak tűnő veszélyt háritotta el. Csakhogy miközben a problémahalmaz terebélyesedett (Bíberách és Ottó ármánya elindult), a drámai szituáció megoldhatatlansága is egyre nyilvánvalóbbá vált. A mindent felforgató lehetőség-együtt-hatót egyre kevésbé lehetett kiküszöbölni a számításból. A „*gyanú alapja*” egyre látványosabb megerősítéseket nyert. Még ha Bánk a kérdéses pillanatban Melindát választja is — amellet, hogy talán a békét veszélyeztető eszmék életre kelnek és bekövetkezik a pártütés —, a lényeg akkor sem változik: mindegy, megtörtént-e Ottó és Melinda között a szörnyűség, vagy sem. A *lehetőség* továbbra is, sőt ha lehet még inkább fennáll, a felforgató „*gyanú alapja*” eltörlőhetetlen. Ha nem most, hát máskor, ha nem Ottóval, hát mással. Persze nem feltétlenül szükséges, hogy megtörténjen, de bármikor megtörténhet. Ez utóbbi feltételes rag olyan állandó rémként kísért, amellyel bizony meg kell tanulni együtt élni és gondolkodni. De ez a feladat olyan rezignált-bölcs világszemléletet igényelne, amely igencsak távol áll a hazafiúi köntösbe bugyolált féltékenység bőszt és vak természetétől. Bánk — mint mindnyájunk — előtt megoldhatatlannak látszó nehézség tornyosul: elfogadni a realitás szubver-

zív, kiszámíthatatlan, költői-kacér, sőt feminim természetét, azt a rejtett *krízis-lehetőséget*, amely bármikor eszkalálódhat, csupán adandó alkalomra vár (mondjuk eltökélt magyarok összeesküvé-sére és satnya idegenek fondorlatára).

A kiinduló kérdés (*Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*) megválaszolása helyett talán fontosabb a *tanulság*: Krízis-helyzetben — ami bármikor előállhat — politizálni és nőt megtartani egyszerre nem lehet (a „politika” természetesen mással is helyettesíthető, noha remek metafora). A nágy szavak és a könnyek: két különmű dolog. Illetőleg az utóbbi megértése igencsak sok-rétű képességet és érzékenységet igényel. Nem is csupán a könnyáztatta események megakadályozása vagy elsimítása, inkább azok feldolgozása. S tán ez lenne a megoldás: az *iszonyú lehetőség* (f)elismerése, belenyugvás az elfogadhatatlanba.

Úgy tűnik, az *élet elve* — s ez egyúttal *művészeti-esztétikai elv* is — a masszív bizonytalanság, a ki nem küszöbölhető *képzelt lehetőség* állandó árnya, de ugyanakkor rezignált elfogadásának szépséges *heroizmus*a is. Adott esetben (például Bánk bán históriájában) ugyanezen elv lehet bizonyos indulati tettek (például: féltékenykedés, gyilkosság) mozgatórugója, melyeket ha megteszünk, következményeiben úgyis mindegy: a *gyanú alapja* igaz volt-e, vagy csak a felhevült képzetben létezett. (S ha mást nem, hát ezt megtanulhatnánk az irodalmi fikciótól: a lehetőségek árnyalt látásának képességét — kerülve persze az élet átesztétizálásának nevetséges túlzásait.) A gyanú alapja így, bizonytalan voltában is elérte sanda célját: szétzilálta az ez idáig biztosnak hitt érzelmi szálakat és hiteket. Kiinduló kérdésem (*Mi történt valójában Ottó és Melinda között?*) ezért is veszíti el jelentőségét, ám helyette rögvest adódik a módosított válasz: *Bármi megtörténhetett Ottó és Melinda között*. E „bármi” részletezése, azaz a „képzelt lehetőség” kiszínezése pedig ki-ki saját fantáziájának a joga (és titkos passziója).